

תנורו של עכנאי

שמות פרק כג

(ב) לאיתנה אחרירבים לרעת ולאיתנה עליב לנטות אחרי רבים להטות:

דברים פרק ל

- (יא) כי המצנה הזאת אשר אנכי מצוץ היום לאינפלאות הוא ממך ולא רתקה הוא :
- (יב) לא בשמים הוא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה :
- (יג) ולאמעבר לים הוא לאמר מי יעבר לנו אלעבר הים ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה :
- (יד) פיקרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו : ס

1. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא פרק ד - הזהב [דף מד עמוד א]

תנן התם : חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא, רבי אליעזר מטהר וחכמים מטמאין. [דף נט עמוד ב] וזה הוא תנור של עכנאי. מאי עכנאי? - אמר רב יהודה אמר שמואל : שהקיפו דברים כעכנא זו, וטמאוהו.

תנא : באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו. אמר להם : אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו מאה אמה, ואמרי לה : ארבע מאות אמה : אמרו לו : אין מביאין ראייה מן החרוב. חזר ואמר להם : אם הלכה כמותי - אמת המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו : אין מביאין ראייה מאמת המים. חזר ואמר להם : אם הלכה כמותי - כותלי בית המדרש יוכיחו. הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם : אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה - אתם מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדין מטין ועומדין.

חזר ואמר להם : אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה : מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר : לא בשמים היא.

- מאי (דברים ל') לא בשמים היא? - אמר רבי ירמיה : שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה (שמות כ"ג) אחרי רבים להטות. -

אשכחיה רבי נתן לאליהו, אמר ליה : מאי עביד קודשא בריך הוא בההיא שעתא? - אמר ליה : קא חייך ואמר נצחוני בני, נצחוני בני.

אמרו : אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכוהו. ואמרו : מי ילך ויודיעו? - אמר להם רבי עקיבא : אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו, ונמצא מחריב את כל העולם כולו. מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים, ונתעטף שחורים, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות. - אמר לו רבי אליעזר : עקיבא, מה יום מיומים? - אמר לו : רבי, כמדומה לי שחבירים בדילים ממך. - אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו, ונשטט וישב על גבי קרקע. זלגו עיניו דמעות, לקה העולם שלישי בזיתים, ושליש בחטים, ושליש בשעורים. ויש אומרים : אף בצק שבידי אשה טפת. תנא : אך גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו רבי אליעזר נשרף.

ואף רבן גמליאל היה בא בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו. אמר : כמדומה לי שאין זה אלא בשביל רבי אליעזר בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר : רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח היס מזעפו.

- אימא שלום דביתהו דרבי אליעזר אחתיה דרבן גמליאל הואי. מההוא מעשה ואילך לא הוה שבקה ליה לרבי אליעזר למיפל על אפיה. ההוא יומא ריש ירחא הוה, ואיחלף לה בין מלא לחסר. איכא דאמרי: אתא עניא וקאי אבבא, אפיקא ליה ריפתא. אשכחתייה דנפל על אנפיה, אמרה ליה: קום, קטלית לאחי. אדהכי נפק שיפורא מבית רבן גמליאל דשכיב. אמר לה: מנא ידעת? אמרה ליה: כך מקובלני מבית אבי אבא: כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה.

תלמוד בבלי מסכת תמורה דף טז עמוד א

אמר רב יהודה אמר שמואל: שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה. אמרו לו ליהושע: שאל! א"ל: לא בשמים היא. אמרו לו לשמואל: שאל! אמר להם: אלה המצות - שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה. אמר ר' יצחק נפחא: אף חטאת שמתו בעליה נשתכחה בימי אבלו של משה. אמרו לפנחס: שאל! אמר ליה לא בשמים היא. א"ל לאלעזר: שאל! אמר להם: אלה המצות - שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה.

2. נוסחת הירושלמי. מועד קטן פג פ"א ע"ג-ע"ד.

" ביקשו לנדות את רבי ליעזר, אמר אמרינן: מאן אזל מודע ליה (1)אמרו: מי הולך להודיע לו). אמר רבי עקיבא: אנא אזל מודע ליה. (אני הולך להודיע לו) אתא לגביה, אמר ליה: (בא אצלו אמר לו) רבי רבי, חבריך מנדין לך. נסתיה, נפק ליה לברא (נטלו והוציאו לחוץ), אמר: חרוביתא חרוביתא, אין (אם) הלכה כדבריהם- איתעוקרין (העקרי), ולא איתעקרת (נעקרה) אין הלכה כדבריי. – איתעוקרין, ואיתעקרת. אין הלכה כדבריי. (צ"ל כדבריהם)- חוזרין, ולא חזרת, אין הלכה כדבריי חוזרין,

חזרין) וחזרת, כל הדין שבחא, ולית הלכה כדברי אליעזר? (כל השבח הזה, ואין הלכה כר' אליעזר). אמר ר' חנינה: משניתנה (התורה) לא ניתנה אלא אחרי רבים להטות. ולית ר' אלעזר ידע (ולא ידע ר"א) שאחרי רבים להטות? לא הקפיד אלא על ידי (על) ששרפו טהרותיו בפניו. תמן תנינן: (שם שנינו) חיתכו חוליות ונתן חול בין חולייתא לחולייתא, רבי ליעזר מטהר וחכמים מטמין, זה תנורו של כיני. אמר ר' ירמיה: חכך (חורבן) גדול נעשה באותו היום (שנידו בו את ר"א), כל מקום שהיתה עינו של רבי ליעזר מבטת היה נשרף, ולא עוד אלא אפילו חיטה אחת- חצייה נשרף וחצייה לא נשרף, והיו עמודי בית הוועד מרופפים אמר להן רבי יהושע: אם חברים מתלחמים (מתווכחים) אתם מה איכפת לכם? ויצאה בת קול ואמרה: הלכה כאליעזר בני. אמר ר' יהושע: לא בשמים היא.

השוואה בין הנוסח הבבלי לבין הנוסח בירושלמי.

מטרת השוואה בין הנוסחים היא לבדוק מה מוסיפה לנו השוואה להבנת מעמדה של 'בת קול'.

סדר ההתרחשויות בבלי, סדר ההתרחשויות בירושלמי.

(1) ויכוח בין ר"א וחכמים על תנורו של עכנאי.	(1) שרפו את טהרותיו של ר"א בפניו.
(2) ר"א מנסה להוכיח את צדקתו באמצעות החרוב.	(2) חכמים מבקשים לנדות את ר"א.
(3) ר"א מנסה להוכיח את צדקתו באמצעות החרוב,	(3) ר"ע מודיע ל"א על הנידוי.
אמת המים וכתלי בית המדרש.	(4) ר"א מנסה להוכיח לר"ע באמצעות אמת

- 4) 'בת קולי' מופיע ועומדת לצדו של ר"א. המים והחרוב.
- 5) ר' יהושע קובע לא בשמים היא. הבאת המחלוקת על תנורו של עכנאי.
- 6) הסברו של ר' ירמיה למה הכוונה לא בשמים היא. 6) זעמו של ר"א על שרפת טהרותיו בפניו מביאה לחורבן גדול.
- 7) תגובת השמים. נצחוני בני. 7) עמודי בית הוועד הוטו.
- 8) חכמים שורפים את טהרותיו של ר"א. 8) יצאה בת קול להגנתו של ר"א.
- 9) חכמים מנדים את ר"א. 9) דברי ר' יהושע לא בשמים היא.
- 10) ר"ע עומד לפני ר"א. 11) העולם כולו נפגע כתוצאה מצערן של ר"א.
- 12) ר"ג בשעת הסערה בים טוען שהכל היה למען כבוד ה' ושלא ירבו מחלוקות בישראל.

ניתוח ההבדלים בין הנוסחים בבלי ובירושלמי.

בבלי הסיפור נראה מגובש יותר מבחינה ספרותית. יש בו התפתחות דרמטית. ויכוח, הכרעה, נידוי וזעם. בירושלמי הסיפור איננו מגובש. סדר הצגת הדברים אינו דרמטי.

בבלי ר"א מנסה להוכיח לחכמים את צדקת עמדתו לפני הנידוי. בירושלמי, יש קודם את תאור הנידוי ואח"כ תאור הדרך בה רצה ר"א להוכיח שהלכה כמותו.

בבלי גיוס הכוחות העל טבעיים נעשים לפני חכמים. בירושלמי הם נעשים מול ר"ע חוץ מהופעתה של בת הקול.

בבלי נאמר שכתלי בית המדרש הוטו הצידה. בירושלמי, כתלי הוועד הוטו הצידה.

בבלי אומר ר"ע "חברוך בדלין ממך" ובירושלמי חברוך מנדין אותך. בבלי אמירה מעודנת. בירושלמי אמירה ישירה ובוטה.

קיים הבדל בין הנפשות הפועלות בכל מדרש. בבלי מופיעים: ר"א, ר' יהושע, ר' ירמיה, ר' נתן ואליהו. בירושלמי מופיעים: ר"א, ר"ע, ר' חנינה, ר' ירמיה.

בבלי בת הקול מופיע כאשר ר"א מגייס אותה כדי להוכיח את צדקתו אחרי שלא הצליח להוכיח את צדקתו באמצעות החרוב ואמת המים. בירושלמי מופיעה בת הקול מיוזמתה. לאחר תגובתו החרפה של ר"א ודברי ר' יהושע כנגד כתלי הוועד.

מקומה של 'בת הקול' בירושלמי בהשוואה לתלמוד הבבלי.

מקומה של 'בת הקול' על פי הירושלמי. ר"א בירושלמי יוצא כנגד חכמים על כך שלקחו ממנו את הזכות להורות ולפסוק הלכה ואין הוא מערער על זכותם של חכמים לפסוק. עמדה זו גם נכונה בבלי. בירושלמי 'בת הקול' מופיע מיוזמתה ועומדת לצדו של ר"א, זוהי התערבות העומדת בניגוד לאוטונומיה ההלכתית ש, בת קול" נותנת לחכמים בבלי. קיים מתח בין שני המקורות. בבלי אחרי הטעון של ר' גמליאל האל נענה לאמירתו והים עצר מזעפו. ואילו בירושלמי הספור מסתיים בהתערבותה היזומה של 'בת הקול' ואין תגובה

משמים לאמירתו של ר' יהושע לא בשמים היא. הסיפור מסתיים מתוך הבנה ש'בת הקול' עומדת באופן ברור לצדו של ר"א.

כיצד נסביר את הסתירה בין העמדות השונות בשני המקורות?

דוד הרטמן מכנה את התנהגות האל כלפי חכמים "פרדוקס של כניעות". לפי גישתו, אין מקום לחפש את סיבת התנהגות האל, בהתנהגות הפגומה של חכמים אלא אדם צריך להשלים עם העובדה שהאדם אינו יכול להבין את הנהגתו של האל ועל האדם להיכנע לפניו. כלומר לדעת הרטמן אין מקום לחפש הגיון אחריי מעשה האל, ולכן אין מקום לשאלה מדוע האל מגיב בדרך אחת במדרש אחד ומדוע האל מגיב אחרת במדרש האחר. וההבדלים בין הגרסאות הן הוכחה לעניין.

לדעת שגיא קשה לתת פתרון לניגוד בין הנוסחים. בין הגישה האוטונומית שניתנה לאדם בהלכה על פי הבבלי לבין הגישה המתערבת כפי שהיא מוצגת בירושלמי. לדעתו הניגוד בא לחדד את שאלת גבולות ההתערבות האלוהית ומקום האל בשיח ההלכתי.

לכלל מסקנה לא הגענו כיצד יש להתייחס אל 'בת קול' ככלי מכריע בפסיקה הלכתית.

על פי מדרש זה בדקנו שני נוסחים מרכזיים בבבלי בבא מציעא ובירושלמי מועד קטן ומצאנו שהדברים מורכבים. בבבלי פעם 'בת הקול' עומדת לצדו של ר"א ופעם לצדו של חכמים. מהסיפא של הסיפור לא ברור במי תומכת בת הקול. האם הכוחות שניתנו לר"א מעידים שבת הקול עמדה לצדו של ר"א או זו הייתה רק תמיכה הבאה בעקבות הנידוי שנידוהו חכמים. בירושלמי העמדה ברורה 'בת הקול' עומדת לצדו של ר"א.

3. רש"י מסכת בבא מציעא פרק ד - הזהב [דף מד עמוד א]

חתכו חוליות - תנור העשוי חוליות מצרפו בכבשן כדרך כלי חרס, ואחר כך צירף החוליות, ונתן חול בין חוליא לחוליא.

ר' אליעזר מטהר - שאין זה כלי חרס אלא בנין, כעין כלי גללים וכלי אדמה שאין מקבלין טומאה.

וחכמים מטמאין - דאזלי בתר חוליות, שאר תנורים שלהם היו עשויים כעין קדירות גדולות ופיו למעלה, וצורף בכבשן כשאר קדירות ומטלטלים, אלא שהיה מושיבו על הארץ או על הדף, ומדביק את טפילות הטיט סביב על כולו לעשותו עב, שיקלוט ויחזיק את חומו.

[דף נט עמוד ב] עכנאי - נחש, דרכו לעשות בעגולה להכניס זנבו אצל פיו.

כל טהרות שטיהר ר' אליעזר - על ידי מעשה שאירע נשאלה הלכה זו בבית המדרש, שנפלה טומאה לאויר תנור זה, וחזרו ועשאו על גביו טהרות, וטיהרם ר' אליעזר, והביאום ושרפום לפניו.

לבש שחורים - ענין צער ואבל.

אף הוא קרע בגדיו - שהמנודה חייב בקריעה.

חלץ מנעליו - שהמנודה אסור בנעילת הסנדל, במועד קטן (טו, ב).

ונשמט - מן הכסא.

טפח - נתקלקל.

אך גדול - מכה גדולה.

רבן גמליאל - נשיא היה, ועל פיו נעשה.

שלא ירבו מחלוקות - שלא ירגיל היחיד לחלוק על המרובין.

אימא שלום - כך שמה.

בין מלא לחסר - סבורה היתה שיהא החדש חסר וקבוע ביום שלשים, ולא יפול ביום החדש על פניו, והיה מלא, ולא נקבע עד יום שלשים ואחד, ולא נזהרה בו ביום שלשים ונפל על פניו.

מבית אבי אבא - מבית אבי המשפחה, שבת נשיאים היתה, והם מבית דוד.

חוץ משערי אונאה - לפי שצער הלב היא, וקרוב להוריד דמעות

המאנה את הגר - אונאת דברים.

הלוחצו - דוחקו.

לא תהיה לו כנושה - לחץ הוא, שדוחקו לתבוע חובו.

הכי גרסינן: מאי שנא מאנה דכתיב ביה תלתא: וגר לא תונה, ולא תונו אותו, ולא תונו איש את עמיתו - וגר בכלל עמיתו הוא.

לוחצו נמי תלתא כתיב ביה - וגר לא תלחץ, ולא תלחצנו ולא תהיה לו כנושה.

מום שבך אל תאמר לחברך - כיון דגרים הייתם - גנאי הוא לכם להזכיר שם גירות.

מאן דאית ליה זקיפא בדיותקיה לא נימא לחבריה זקיף ביניתא - מי שיש לו תלוי במשפחתו לא יאמר לעבדו או בן ביתו תלה לי דג זה, שכל שם תלייה גנאי הוא לו.

מהי בת קול?

מהי בת קול? "הנבואה נמשלה לכסף בת קול לארז שהרקב שולט בו" (יומא ט', ע"ב) חכמים אמרו משפסקה הנבואה השריד שנותר ממנה היא 'בת קול'.

קימות דעות שונות מהי 'בת קול'. חכמים רואים 'בבת הקול' דעת עליון, אבל היא רק בבואה של 'בת קול' משמים. 'בת קול' זו הושמעה לגדולי התנאים, לחסידים ולאנשי מעשה. אנו מוצאים מספר דוגמאות המעידות על הופעתה של 'בת קול' לצדיקים וקדושים כמו הסיפור על ר' עקיבא. כאשר יצאה נשמתו נשמעה 'בת קול' שאמרה: "אשריך ר' עקיבא שיצאה נשמתך באחד" (ברכות ס"א ב') ובסיפור על חנה אם הבנים לפני ששמה קץ לחייה יצאה 'בת קול' ואמרה: " יצתה בת קול ואמר אם הבנים שמחה." (גיטין נ"ז, ב') סוג נוסף של 'בת קול', 'בת קול' שאינה תלויה בצדקתם של בני אדם. זוהי 'בת קול' היוצאת בכל יום ואומרת: "אוי להם לבריות מעלבונה של תורה" (אבות פ"ו, מ"ב) או 'בת קול' המכרזת "בת פלוני לפלוני, שדה פלוני לפלוני" (מו"ק יח, ב') הרמב"ם (מורה נבוכים ב', מ"ב) רואה 'בבת קול' קול חיצוני או קול פנימי שהשומע מדמה שהוא שומע. התחושה הפנימית של האדם שיש קול מגבוה המנחה אותו. יש הרואים 'בבת הקול' תבנית קול עמום הדומה להד, המוסרת את הדברים שעליו לשמוע.

חוקרים:

דני סטמן

המסר העיקרי מהאגדה: **האוטונומיה העצומה של חכמי ההלכה לפרשה כפי הבנתם, אפילו נגד "דעתו" של אלוהים.** הבנת האגדה באופן זה רווחת בעיקר בקרב הוגים הסבורים שיש להתאים את ההלכה לתפיסת העולם המודרנית אך יש גם חלק שני לסיפור, ובו ננקטים צעדים נגד רבי אליעזר כדי "שלא ירבו מחלוקות בישראל". חלק זה מבסס מסר של **סמכותנות וציות, ולא של אוטונומיה ועצמאות.**

היבטים שונים לסיפור:

פרשנים רבים במהלך הדורות ניסו להפיק מפרשת "תנורו של עכנאי" תובנות לגבי **האמת המשפטית**, היחס בין **סמכות לאוטונומיה** ועוד. ניתן לבחון את הטקסט המרכזי הזה בהיבטים שונים: היבט

טקסטואלי המנתח את תהליך התהוות הטקסט; היבט של מחשבת חז"ל הבוחן את אופן השתלבות הטקסט במארג האמונות והדעות של חז"ל; היבט של מחשבת ההלכה במסגרתו ייבחן כיצד פורשה האגדה ע"י הפרשנות הקלאסית בנוגע לאמת ההלכתית; והיבט היסטורי-האירועים לאחר החורבן כפי שמשקפים באגדה זו.

שלוש טענות יטען המחבר במאמר זה:

1. הוגים ליברלים ("דתיים מודרניים" / קונסרבטיבים / רפורמים / חילונים) – מפרשים אגדה זו לפי **המודל האוטונומי**.
2. הפרשנות הליברלית נוטה **להתעלם מהמודל הפרשני ההפוך- המודל הסמכותני, שלדעת המחבר מתאים יותר**.
3. הוגים החרדים **מהלכי הרוח האוטונומיים** – יפרשו את הסיפור באופן שימתן את המתח בין הכרעה לפי השכל האנושי המוגבל ובהתאם לצרכי השעה, **לאמת האלוהית**.
הבנה כזו של הסיפור משמשת כדי לבסס פרשנות חילונית ליהדות. דוגמאות לכך:

- **אורי בן צבי**: "מי שלמד את דברי חז"ל... לא בשמיים היא... יעז ליטול חירות לפרשם על פי הגיונו". לפיכך סוגיית תנורו של עכנאי מלמדת שכל דור רשאי לפרש את ההלכה כרצונו. באופן פרדוקסלי הפסוק "לא בשמיים היא", שמופיע בהקשר של עידוד לקיים מצוות, מתגלגל כשחרור מעול זה.
- "חגיגת הלימוד היהודית- ישראלית" הנערכת כל שנה בכפר בלום ושמה "פסטיבל לא בשמיים היא" – כלומר התרבות היהודית אינה לדתיים בלבד אלא **יצירה שנועדה לכולם**.
- הרב דוד קולינקין, מראשי התנועה הקונסרבטיבית בארץ- נותן את "תנורו של עכנאי" כתשובה לשאלה "למי יש זכות לסגל את ההלכה להתפתחויות מרחיקות לכת של המאה ה-20". לדבריו הזכות נתונה לחכמי כל דור: "ה' נתן לנו את התורה בסיני, אך מאז ויתר על זכותו לפרשה ולשנותה. חכמי בכל דור יפרשו את ההלכה בהתאם לצרכים בדורם".
- הוגים אורתודוקסיים מודרניים שונים סבורים שהלכה צריכה להתאים עצמה לדעת הרוב בהתאם לרעיונות של שוויון וחירות. **הואיל והתאמה זו דורשת פעולות פרשניות חדשניות, מתעורר הצורך לבסס את הסמכות לכך, וסוגיית תנורו של עכנאי אמורה למלא תפקיד זה**.
- הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ' בספרו "ההלכה: כוחה ותפקידה" – מסביר כי התורה ניתנה לבני אדם ← בלתי אפשרי לעלות השמימה מידי פעם לשאול שאלות ← אין מנוס מסדר אנושי שיקבע כללים על פי הבנת החכמים.
- חיים ליכט מנתח את הסיפור תוך **הדגשת האוטונומיה** והיכולת למצוא את הדרך מתוך התורה תוך שמירת החירות וחופש ההכרעה. ניתוח זה נכלל בספר "מסורת וחידוש" שיצא לאור ע"י מרכז חילוני ליצירה יהודית.
- מנחם קלנר רואה בסיפור זה סיוע לביסוס **הסובלנות הנדרשת מצד האורתודוקסיה כלפי זרמים יהודים שאינם אורתודוקסיים**. אלו שאינם מקבלים את הקונסרבטיבים והרפורמים לדעתו חושבים בטעות שביהדות קיימים עיקרי אמונה תאולוגיים שחובה להאמין בהם. המאמינים בעיקרי אמונה נוקטים בגישה נוקשה כלפי אלו שלא מאמינים בהם. התזה של קלנר אומרת שאין לגישה זו יסודות והיא חידוש של הרמב"ם. לדעתו, גישת הרמב"ם לא זכתה לתמיכה בימי

הביניים ומשתמשים בה היום כדי לדחות את הרפורמה. לדעת קלנר יש להשתחרר ממורשת הרמב"ם ולחזור לתפיסה המקורית. לטענתו אין יהודים "טובים" מול "רעים" אלא יש סקאלה רחבה, **כל יהודי מקיים חלק מן המצוות והכל לגיטימי**. אין יהודים שהוציאו עצמם כביכול מכלל ישראל בגלל אמונותיהם הסוטות ולכן אין לדחות אף קבוצה. "תנורו של עכנאי" לתפיסתו מלמד שהאמת תתגלה רק באחרית הימים ולכן **כיום אין להדביק לאף אחד את התווית "כופר" בשל דעותיו**.

- **אבי שגיא** טוען כי דחיית בת הקול על ידי רבי יהושע **מעודדת סובלנות ומבטאת פלורליזם**. **הסובלן** = משוכנע שהאמת עימו ולא מכיר בעמדה הנסבלת. **הפלורליסט** = מייחס לעמדה השנייה ערך. לדעת שגיא המודל במסורת ההלכתית הוא מודל פלורליסטי. בת הקול היוצאת מן השמיים מאיימת על התרבות הפלורליסטית והכרזתו של רבי יהושע: "לא בשמיים היא!" דוחה את העמדה המסורתית ומבטאת מחויבות לאידאל הפלורליסטי. לדעת שגיא אילו התקבלה עמדתו הלא-פלורליסטית של רבי אליעזר היה זה מונע מהחכמים להתמודד כראוי עם בעיות השעה. "תנורו של עכנאי" לתפיסת שגיא הוא **נדבך חיוני בתפיסת עולם הקוראת להתמודד "כראוי" עם בעיות השעה** והזמן, התמודדות שכרוכה ב**פרשנויות חדשניות להלכה**. שגיא חיבר קובץ מקורות בפילוסופיה של ההלכה הדין בשאלה: "מה המקום של היצור האנושי בתוך ההלכה" וכותרתו "לא בשמיים היא". **הדגשת האוטונומיה העולה לדעתו מהמקורות**.

נבחן את שני העימותים בסיפור:

בין ר' יהושע וחבריו לבת הקול (המייצגת את הקב"ה) - "השמיים" נדחים מפני "הארץ" ועצמאותו של בית הדין האנושי מתבססת. אך יש בסיפור עימות נוסף: **בין ר' יהושע וחבריו לר' אליעזר**. בעימות זה מנצחים החכמים כיוון שהם הרוב. המסקנה משני העימותים היא שהחכם יכול לנסות ולשכנע בדעתו, אך **ברגע שנכשל עליו לקבל את מרותם ואין הוא רשאי לחתור תחתם**. כאן מביא המחבר את המשך הסיפור מהגמרא. בכוונה השמיט את המשך זה בחלק הראשון כיוון שהדוגלים בגישה האוטונומית מסיימים לצטט את הסיפור כפי שהובא לעיל, והמסר העולה מחלק זה שונה מאוד מרוחם:

"אמרו: אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר ר' אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וקיללו אותו (= נידוהו). ואמרו: מי ילך ויודיעו? אמר להם רבי עקיבא: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו, ונמצא מחריב את כל העולם כולו. מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים, ונתעטף שחורים, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות. אמר לו רבי אליעזר: עקיבא, מה יום מיומיים? אמר לו: רבי, כמדומה לי שחברים בדילים ממך. אף הוא קרע את בגדיו וחלץ מנעליו, ונשמט וישב על גבי קרקע. זלגו עיניו דמעות, לקה העולם שלישי בזיתים, ושליש בחיטים ושליש בשעורים. ויש אומרים: אף בצק שבידי אישה טפח. תנא: או אף, כעס גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו רבי אליעזר נשרף. ואף רבן גמליאל היה בא בספינה. עמד עליו נחשול לטבעו. אמר: כמדומה לי שאין זה אלא בשביל ר' אליעזר בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר: ריבוננו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבי עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח היס מזעפן".

אם נפרש את חלק א' של הסיפור כמבטא אוטונומיה, יהיה קשה להבין את חלק זה: כי אם אין אמת מוחלטת, מדוע החכמים מנדים את ר' אליעזר? לדעת המחבר, **החלק הראשון אינו מבטא אוטונומיה ביחס למוסדות ההלכתיים, אלא רק ביחס להתערבות שמימית**. דחיית הראיות הנסיות של ר' אליעזר מיועדת להביאו לקבל את הכרעת הרוב. מטרת האמצעים הדרסטיים היא **להבהיר לציבור החכמים**

שתורה יוצאת לפי החלטת רוב הדיינים ואיש אינו רשאי לדחותה על בסיס מסורות פרטיות או עמדות אישיות. הבנה זו עולה במפורש מתגובתו של רבן גמליאל: "לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל". **סירובו של ר' אליעזר לקבל את דעת הרוב מאיימים על אחדות ההלכה והעם, ולכן מן ההכרח להיבדל ממנו.** לפי הסיפור הסברו של רבן גמליאל מתקבל ו"נח היס מזעפוי". בהתאם לכך קבעו חוקרים שונים שמטרת הסיפור היא לבצר את סמכות בין הדין ביבנה, ולבסס את כוח הרוב. **ביסוס זה נדרש לאחר החורבן משתי סיבות:** (א) בני ישראל קישרו את סמכות בית הדין לעצם השתכנותו **במקדש**. (ב) היה צורך להתגונן מפני הנצרות ולהדגיש שההלכה אינה נקבעת על ידי יסוד כריזמטי כלשהו אלא ע"פ החלטת רוב הדיינים.

המחבר הציע לעיל שלהחלטה היכן לסיים את הסיפור יש קשר לאופן פרשנותו. אבל לאמיתו של דבר הסיפור כולל פסקה נוספת, המקשרת אותו לנושא הכללי של הסוגיה: **"אמא שלום, אשתו של רבי אליעזר, אחותו של רבן גמליאל הייתה. מאותו מעשה ואילך לא הניחה לרבי אליעזר ליפול על אפיו. אותו יום ראש חודש היה, ונתחלף (הירח) בין מלא לחסר. ויש אומרים, בא עני ועמד בפתח והוציאה לו לחם. מצאה את רבי אליעזר נופל על אפיו. אמרה לו: קום, הרגת את אחי. בינתיים יצאה בת קול מבית רבן גמליאל שמת. אמר לה: מניין ידעת? אמרה לו: כך מקובלני מבית אבי: כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה"**.

מבחינה טקסטואלית נראה כי העורך חיבר בין הקטעים כדי ליצור רצף ולחבר את הסיפור להקשר הכללי של הסוגיה. מבחינה עניינית יש סתירה של ממש בין "נח היס מזעפוי", לבין מותו של רבן גמליאל שנגרם בשל צערו של ר' אליעזר. מדוע נגזר על רבן גמליאל למות כאשר צערו של ר' אליעזר חזר ועלה השמימה? אם קוראים את הסוגיה ברצף זה בו היא ערוכה, אין מנוס לדעת המחבר, אלא לפרש **שרבן גמליאל נענש על מידת נוקשות צעדיו כלפי ר' אליעזר**. אם האגדה מסתיימת ב"ניצחוני בניי" הרי המסר הוא האוטונומיה של ההלכה. אך מההמשך נלמד המסר כי לחכם היחיד אין אוטונומיה ביחד לרוב. הקריאה "לא בשמיים היא" מופנית לר' אליעזר-התשובה נמצאת בבית המדרש ולכן עליך לציית. אם האגדה מסתיימת ב"נח היס מזעפוי" מתעצם המסר הסמכותני של הסיפור.

דרך אחרת להגיע למסקנה זו היא התייחסות לשני העקרונות המשפטיים שבסיפור: (1) **"לא בשמיים היא"** - עיקרון פרוצדוראלי שלא מכריע את הכף לטובת אחד הצדדים. (המחבר ממשיך זאת לדיון בבימ"ש שבאמצעו ייכנס המחוקק שבעצמו חוקק את החוק ויאמר מה הייתה כוונתו. סביר שהשופטים יטענו כי "לא בכנסת היא!" ומרגע שפורסם החוק נתון הוא לפרשנות ביהמ"ש. דחיית דבריו של המחוקק לא תכריע לטובת אחד השופטים אלא הדיון יימשך) - דחיית הלגיטימיות של התערבות אלוהית מותירה את הוויכוח כשהיה. העיקרון השני: (2) **שלא ירבו מחלוקות בישראל** הוא אינו פרוצדוראלי אלא תוכני. עקרון זה קובע כי על ההנהגה הדתית למעט מחלוקות ולהגביר את האחדות. תכלית זו כה חשובה עד שהיא מצדיקה את הצעדים נגד ר' אליעזר. קבלת עקרון זה בהחלט עשויה להשפיע על הכרעות חכמים בשאלות הלכתיות.

בשלב זה נראה כי "תנורו של עכנאי" דווקא מחזק את הגישה השמרנית והסמכותנית. המחבר לוקח כדוגמא את הפולמוס בדבר זכות בחירה לנשים. רוב הרבנים סברו שפעולה זו נוגדת את ההלכה. רבני תנועת המזרחי, שתמכו ברעיון, היו מיעוט. לכאורה היה על רבני "המזרחי" לקבל את דעת הרוב, כמו שהיה על רבי אליעזר. לדעת המחבר השינויים ההלכתיים שנתקבלו לא יכולים להתבסס על סיפור

תנורו של עכנאי כי המסר של סיפור זה הוא דווקא שמרני ומגמתו לשמור על אחידות. מסר זה של אחידות אינו תומך ביוזמותיהם של יחידים לחולל שינוי ומהפכות, אלא הוא בולם אותם. אם יש הצדקה לציונות ולפמיניזם הדתי, היא אינה מבוססת על תנורו של עכנאי.

ניתן לטעון כנגד זה, שספירת קולות הרוב נעשית ע"י ספירת קולות הרבנים "הרלוונטיים" – כלומר רבני מגזר מסוים יקבעו למגזר שלהם. רבני עדה מסוימת לעדתם וכד'. **ייתכן שבמציאות ההיסטורית הנוכחית שבה אין סמכות הלכתית מקובלת – מפוצלת הסמכות לקהילות רבות ולרבנים שונים ולכן רעיון ההכרעה ע"פ רוב כבר אינו רלוונטי.** אך מצב זה הוא בדיוק מה שחרד ממנו בן גמליאל: "שירבו מחלוקות בישראל". לכן תנורו של עכנאי אינו מקור טוב לפיצול זה.

כשם שהסיפור אינו מעודד פלורליזם בתחום ההלכתי מעשי, כך אינו מעודד פלורליזם בתחום האמונות התיאולוגיות, בניגוד לדעת קלנר מהסעיף הקודם. סטייתו של רבי אליעזר היא בתחום המטא-הלכתי. היחס ל סוטה כפי שעולה מהחלק השני רחוק מלבטא סובלנות. אם אנו מחפשים ביסוס לסובלנות כלפי רפורמים קונסרבטיבים – אין לחפשה בסיפור שלפנינו. **המסר האנטי-פלורליסטי העולה מסיפורנו נראה מנוגד לקביעה "אלו ואלו דברי אלוהים חיים".** המחבר מעיר 3 הערות: (1) אין מניעה להניח שספרות חז"ל כוללת גישות שונות בשאלת הפלורליזם, ולכן ייתכנו כמה סוגים של קולות. (2) רק לעיתים נדירות נמצא בתלמוד מקרים של פלורליזם משפטי אמתי בהם הוא מכיר בנורמות סותרות במידה שווה. (3) התמונה המוצעת כאילו חז"ל חיו בשלום עם מחלוקות נראית כמשאלת לב יותר מאשר כמציאות היסטורית. התמונה הממשית קרובה יותר לקרע, כמעט פילוג, מאשר לחיים הרמוניים מתוך הכרה בלגיטימיות של העמדה האחרת.

א. סיכום:

הוגים הסבורים שיש להתאים את ההלכה לתפיסת העולם המודרנית – פונים לסיפורנו כדי לשאוב הצדקה לאוטונומיה. טענת המחבר היא שקריאה כזו מתעלמת לחלוטין מן החלק השני של הסיפור, העוסק בצעדים שנקטו נגד רבי אליעזר כדי "שלא ירבו מחלוקות בישראל". חלק זה מבסס דווקא מסר של סמכותניות וציות. בראייה לאחר, גם החלק הראשון מבטא מסר זה: בעוד ביחסים של האדם מול האל, האדם הוא עצמאי ומצווה לפעול בהתאם להבנתו – ביחסים בין היחיד לרבים היחיד כפוף לרבים ומצווה לפעול כמצוותם. הקריאה האוטונומית מתעלמת מכך שההכרזה: "לא בשמיים היא" מכוונת בהקשר כדי לדחות את דעותיו של רבי אליעזר ולהכריחו לקבל את דעת הרוב.

קריאות שונות אלו של הסיפור משפיעות על תיחום גבולותיו. הנמשכים להבנה האוטונומית מסיימים אותו במילים: "ניצחוני בניי", ואילו הנמשכים להבנה הסמכותנית כוללים בו גם את הסיפור על נידויו של רבי אליעזר.

העולה מכל זה הוא שסיפור "תנורו של עכנאי", עשוי לסייע דווקא לצד השמרן בוויכוח על לגיטימיות השינויים בהלכה. אף שרבי אליעזר הובס ונודה באותו עימות קשה ביבנה, העמדה המסורתית שאותה ייצג לא הובסה כלל, אלא הייתה ועודנה אופציה חיה.

תוספתא מסכת עדויות (צוקרמאנדל) פרק ב

הלכה א

ארבעה דברים ר' אליעזר מטהר וחכמי' מטמאין מסרוק של צרצור ר' אליעזר אומ' אין מטמא באויר וחכמי' אומ' מטמא באויר דף של נחתומים שקבעו במסמר שחיבר במריש או בקורה ר' אליעזר מטהר וחכמי' מטמאין מנעול על האימום ר' אליעזר מטהר וחכמי' מטמאין חיתכו חליות ונתן חול בין חוליא לחוליא ר' אליעזר מטהר וחכמי' מטמאין והיה נקרא תנור של עכנאי שעליו רבו מחלוקות בישראל:

מלבי"ם תורה אור במדבר פרשת חקת פרק יט

ועפ"ז עמדה המחלוקת בתנורו של עכנאי שידוע שהאדם נמשל לכלי חרס שאינו מתטהר מטומאתו כ"ז שהוא שלם עד שישבר ויתבטל מתורת כלי, וכן האדם לא יטהר עד שימות ויבלה בעפר, אמנם מי שהמית את עצמו בחייו וגופו נשבר ונדכה והיה כעפר ועודו חי, זה דומה כתנורו של עכנאי שהגם שהתנור נחתך ונחלק לחליות, בכל זה הוא מחובר ע"י החול שבין החליות, וכן הגוף הנדכה ונשבר בכ"ז אחר שעדן הוא חי יש שאלה אם דומה ככלי שנשבר או לא, ור' אליעזר שסובר שהתנור הזה הגם שהוא עומד שלם ע"י חבור החול בכ"ז אחר שהוא מחותך לחליות הוא טהור, וכן האדם הזה שנדכה ונשבר ע"י שבטל אותו בחייו הרי הוא כעפר ואפר ואין בו טומאה וכמ"ש רבב"ן טהור טהור, וחכמים לשטתם כשטת ב"ה שא"א שיבטל הגוף בחייו לגמרי כי כל עודו חי נחשב ככלי שלם ועודו מקבל טומאה, כי כן ס"ל בתנורו של עכנאי

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת כלים פרק ה

[ג] נתן חול בין חליה לחליה, הוא שנותן חליה ואחר כך נותן עליה חול מסביב ומרכיב חליה שניה על החול, ועל דרך זו עד שישלים צורת התנור וגבהו ואחר כך יטוח עליו מבחוץ בטיט עד שמתחבר כולו, אומר ר' אליעזר כיון שהחול מבדיל בין חליותיו הרי הוא כשבור המפורק תמיד ולפיכך הוא טהור לעולם ואינו מתטמא. וחכמים אומרים כיון שהטיט דבוק בכל חליותיו מבחוץ כבר נתחבר ונעשה תנור שלם. והיה בין ר' אליעזר וחכמים עליו משא ומתן גדול וארוך והוכחות מרובות עד ששרף באותו היום רבן גמליאל ובית דינו כל טהרות שטיהר ר' אליעזר, ופירשו ממנו אז עליו השלום, ולפיכך נקרא תנורו של עכנאי מיוחס אל עכנאי והוא הנחש הגדול, אמרו שהקיפוהו תשובות כעכנאי

תוספות יום טוב מסכת כלים פרק ה

עכנאי - פי' הר"ב נחש כו' בפ"ד דב"מ דף נט. בגמ' מאי עכנאי שהקיפוהו דברים כעכנאי זו כו'. וכתבו התוס' יש דגרס חכנאי. וכן בירושלמי. וחכן זה נחש. ושמא בעל התנור שהיה עושה שמו כן. ע"כ. כלומר דלעולם עכן זה נחש. והא דגרס חכנאי שמא לפי שכן היה שמו של בעל התנור. וכן מצינו ר' חנינא בן חכנאי במ"ד פ"ג דאבות. ועוד חנינא בן חכנאי במ"ח פ"ד דכלאים. אך בערוך כתב שתי הגירסאות. עכנאי וחכנאי. והביא פסיקתא דכי תשא באריסה של חכנאי. פי' ארס של נחש. ולפיכך יש לפרש דושמא בעל התנור כו'. כלומר שמא גם כן בעל התנור כו'. ובנוסחת מהר"ם חכנאי:

תוספות מסכת ברכות דף נב עמוד א

ורבי יהושע היא דאמר אין משגיחין בבת קול - ואם תאמר א"כ קשה הלכתא אהלכתא דההיא דרבי יהושע דתנור של עכנאי קי"ל כרבי יהושע וקי"ל כב"ה וי"ל דדוקא התם קאמר דאין משגיחין בבת קול דהבת קול היה כנגד הרוב וכבר אמרה תורה אחרי רבים להטות (שמות כג) אבל ב"ה היו רבים אף על פי שמייתי רבי יהושע הכא אף על גב דלא דמי דשאני התם דהבת קול היה כנגד הרוב האי תנא סבר טפי מרבי יהושע דאמר אין משגיחין בבת קול אף על פי שהרוב מסייע לבת קול הואיל וב"ש מחדדי טפי וא"ת מ"ש דבקדוש והבדלה מברכין קודם על היין ובברכת המזון אין מברכין עד לאחר שלש ברכות וי"ל דהיכי נעביד אם נברך קודם ברכת המזון א"כ יהא ברכת המזון היסח הדעת דבשלמא בשאר ברכות לא עקר נפשיה משתיה דבקדוש היה רוצה לאכול ובהבדלה היה רוצה לשתות אבל בברכת המזון עקר נפשיה משתיה.

חידושי הריטב"א מסכת יבמות דף יד עמוד א

וכן יש ראייה ממה שנחלקו ר' אליעזר וחכמים (ב"מ נ"ט ב') גבי תנורו של עכנאי שעמד רבי אליעזר בשמועתו כנגד המרובים והביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר בשמועתו ושרפום וברכוהו מפני שהפריז בדבריו להקל כנגד המרובים ושלא ירבו מחלוקות בישראל וגם הוא לא היה מפריז לטהר כדבריו אלמלא בית המדרש ואמת המים וחרוב שהוכיחו כדבריו וגדולה מכולם בת קול.

רב ניסים גאון מסכת ברכות דף יט עמוד א

חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא ר' אליעזר מטהר וחכמים מטמאין וזהו תנורו של עכנאי ואמר רב יהודה אמר שמואל למה נקרא שמו עכנאי שהקיפוהו דברים כעכנא וטימאוהו. איתה מיפרשא בבבא מציעא בפרק הזהב (דף נט) ומי שלא עיין בה לשם אינה מתפרשת לו מיכן לפי שלא הוזכר ממנה כאן אלא כפי הצורך בענין נמנו ובירכוהו בלבד וכלל המעשה כולו לשם פירושו ולפי שהוא קשה ומשתבשין בפירושה ישר בעיני לפרש תורף דבריה בקיצור כפי שלמדתי מדברי אדונו האיי גאון ז"ל החלוקה היתה בין ר' אליעזר וחכמים חבריו בתנור שנעשה חוליות של טיט מתחלתו ואחר כך הניחו אותן החוליות אחת על גבי חברתה עד שנגמר התנור ועמד על מתכונתו וכשהיו מרכיבין החוליות אחת על גבי חברתה היו נותנין חול בנתים סבר ר' אליעזר כי זה התנור הואיל והחול נתון בין כל חוליא וחוליא וכשמבקש אדם לפורקו ולהחזירו חוליות כמו שהיה מתחלה יכול הוא לפי כי חוליות שלו לא נדבקו זו בזו ולא נצמדו זו לזו ולפיכך יהא דינו עכשיו בשעה שהוא מוקם כדין שהיה לחוליות שלו קודם הקמתו ואם נפל באוירו של זה התנור שרץ אינו מטמא ולא יהא דינו כדין התנור שחוליותיו מצומדין ומדובקין זו בזו שאמר בו הכתוב (ויקרא יא) תנור וכירים יותץ וחכמים החולקים עליו לא היה אצלם הפרש בין נתן חול בין החוליות שלו בין לא נתן אלא בין כך ובין כך טמא הוא אצלם כדין שאר כלי חרש שמיטמאין מאוירן והיו דנין כנגד ר' אליעזר על זה הדבר ונשאו ונתנו בה הרבה ורצה ר' אליעזר להביא ראייה לדבריו ולסייעם מדרך שהיא נוהגת כמנהג סימנים וראיות והיא מדמית למעשה מופת ולא קיבלום החכמים ולא נתקיימו אצלם לפי שכן דרכו של עולם להתנהג בכיוצא בהן ולפיכך אמרו לו אין מביאין ראייה מן החרוב אין מביאין ראייה מאמת המים כלומר כי אין בזה דבר שהוא סותר למנהגו של עולם ומשנה סדרי בראשית כדי שיהא לך לראיה אלא לעולם אין ההלכה מתקיימת אלא לפי מה שנתברר מן הקבלה של מרובין והיינו דברי חכמים ובגמרא דאלו מגלחים דבני מערבא (הלכה א) הזכירו זה המעשה ואמרו כל הלין שבחא ולית הלכתא כר' אליעזר אמר ר' חנינא משנתנה לא נתנה אלא אחרי רבים להטות ולית לר' אליעזר ידע שאחרי רבים להטות? לא הקפיד אלא על ידי ששרפו טהרותיו בפניו פירוש עכנה נקבה של נחשים וזה שנתכוונו לדמותן לדברים בעכנה מפני שהקיפו דבריהן עליו בראיות ברורות שאין עליהן פירכא והתקיפו עליו באתקפות מחוורות ששוברין דבריו ולא מצא מהן מנוס כעכנה זו שאם מקפת על שום דבר וסוגרת עליו לא יהיה לו ממנה מפלט ודכוותה התם בבבא קמא בפרק הגזול בתרא (דף קיז) עכנה עכנה (פתחי) [פתח] פיך ויכנס הרב אצל התלמיד. וזה שאמרו יצאת בת קול ואמרה מה לכם אצל ר' אליעזר שהלכה כמותו בכ"מ ראיתי בו ב' תשובות האחת כי בת קול לא אמרה שהלכה כמותו בדבר זה אלא בכל מקום סתם הוא שאמרה ואיפשר לומר כי בכל מקום זולתי זה המקום היתה כוונתה או מה שדומה לו שטעמו שאין הלכה כר' אליעזר בזה הדבר ויהיו דברי בת קול נכוחים וקיימים והשנית שלא היתה הכונה אלא לנסות את החכמים אם יניחו הקבלה שבידם והגמרא שבפיהם בשביל בת קול ואם לאו ודומה למה שכתב (דברים יג) כי מנסה ה' אלהיכם אתכם והנה נודע עם כל זאת בירור קבלתם וזה שאמר ר' יהושע (דברים ל) לא בשמים היא כלומר כי תורת ה' תמימה וכבר נתנה לנו בסיני והודיענו כי אינו מחליף ממנה דיבור אחד ואין בתורתנו חסרון ולא ספק כדי שנצטרך אל ראייה מן השמים וכל מקום בתלמוד שיש בו ור' יהושע היא דאמר אין משגיחין בבת קול מיכן היא עיקרו והברכה שבירכוהו לר' אליעזר שהיא כינוי לנידוי פירשו במסכת סנהדרין בסוף פרק ד' מיתות (דף סח) כי בשעת פטירתו התיירוהו כמו שאמרו עמד ר' יהושע על רגליו ואמר הותר הנדר הותר הנדר:

ספר החינוך מצוה תצו

ועל דרך ענין זה שעוררתיך בני עליו אפרש לך אגדה אחת שהיא בבבא מציעא בסוף פרק הזהב [נ"ט ע"ב] גבי ההוא מעשה דרבי אליעזר בתנורו של עכנאי המתמהת כל שומעה. אמרו שם, אשכחיה רבי נתן לאליהו וכו'. אמר ליה מה עביד הקדוש ברוך הוא בההיא שעתא, אמר ליה חייך ואמר נצחוני בני, שהיה שמח

הקדוש ברוך הוא על שהיו בניו הולכים בדרך התורה ובמצותה להטות אחרי רבים. ומה שאמר נצחוני בני, חלילה להיות נצחון לפניו ברוך הוא, אבל פירוש הדבר הוא על ענין זה. שבמחלוקת הזו שהיה לרבי אליעזר עם חבריו האמת היה כרבי אליעזר וכדברי הבת קול שהכריעה כמותו, ואף על פי שהיה האמת אתו בזה, ביתרון פלפולו על חבריו לא ירדו לסוף דעתו ולא רצו להודות לדבריו אפילו אחר בת קול, והביאו ראיה מן הדין הקבוע בתורה שציוותנו ללכת אחרי הרבים לעולם בין יאמרו אמת או אפילו טועים, ועל זה השיב הבורא ברוך הוא נצחוני בני, כלומר אחר שהם נוטים מדרך האמת שרבי אליעזר הוא היה מכוין בזה את האמת ולא הם, והם באים עליו מכח מצות התורה שציויתם לשמוע אל הרוב לעולם, אם כן על כל פנים יש להודות בפעם הזאת כדבריהם שתהיה האמת נעדרת, והרי זה כאילו בעל האמת נצח.

שו"ת יביע אומר חלק א - אורח חיים סימן מא

(יח) ומעתה הבא נבא לדברי מרן החיד"א ז"ל בשם הגדולים (מע' י אות רכד), שעמד וימודד אר"ש על רבינו מהר"י ממרויש, שהיה שואל מן השמים בספקא דדינא ובמחלוקת הפוסקים הלכה כמי, והיו משיבים לו מן השמים, ובודאי דהכי עביד כאשר הורוהו. והיכי עביד הכי, והרי פסק הרמב"ם (פ"ט מה' יסודי התורה), שאם אמר הנביא שהדין כך הוא, והלכה כדברי פלוני, יחנק. ע"ש באורך. ונראה לפע"ד שיש חילוק גדול בין מתנבא בשם ה' דרך נבואה, דבהא הוא דאמרינן שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, לחולם חלום, שאינו אלא אחד מששים בנבואה (ברכות נז:), ומש"ה אין איסור זה נוהג בחלום, שאינו תוקע עצמו לדבר הלכה, להכריח להאמין בו כנבואה, אלא כגילוי מילתא בעלמא, וכל מי שאינו רוצה לסמוך עליו הרשות בידו, ולא הוי כמוותר על דברי נביא. משא"כ נביא המתנבא בשם ה', שאסור לעבור על דבריו, ע"ז אמרו שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, אחר נבואת משה רבינו, ומתוך החומר שהחמרנו בסופו, הקלנו בתחלתו שלא לשמוע אליו בדבר הלכה. ויש להביא סמוכין לזה מדברי השטה מקובצת ב"מ (נט:): בעובדא דתנורו של עכנאי, וז"ל: וי"א כי חכם אחד מחכמי המדרש נתנמנם במדרש, וראה בחלום מחלוקת ר"א וחכמים, וכי נתנה בת קול מן השמים שהלכה כר"א, ואמר ר' יהושע לא בשמים היא. ומפני מה לא פירש, כי דברי חלומות הם, שהם קרובים לנבואה, אבל [לא] יסמכו בזה הענין, והחלומות שוא ידברו, וקיימו אחרי רבים להטות. רבינו חננאל ז"ל. עכת"ד. ומבואר שאפי' בחלומות שהם קרובים לנבואה, אמרינן בהו החלומות שוא ידברו, במקום שהם נגד הרוב, ולא סמכינן עלייהו. ומש"ה נמי אין בהם הדין שכי' הרמב"ם גבי נביא, שהאומר שהלכה כד' פלוני יחנק. וע"ע בהקדמת הרמב"ם לפי המשניות זרעים (בד"ה והחלק השני), סייעתא לדברינו. ודו"ק.

ליקוטי מוהר"ן תניינא תורה ב

וזה בחי' מעשה דר' אליעזר הגדול בתנור של עכנאי (ב"מ נט), כי ר"א הלכה כמותו בכל מקום (שם), והי' רוצה להראות שזכה לשלימות הדיבור, דהיינו שלימות ריבוע הדיבור, שזוכין לזה ע"י הלכות כנ"ל. וע"כ אמר, חרוב יוכיח, אמת המים יוכיח, כותלי ביהמ"ד יוכיחו, בת קול יוכיח. כי אלו ארבעה דברים, הם בחי' רבוע הדיבור, דהיינו ארבעה חלקי הדיבור הנ"ל. כי הצדיקים הם גבורי כח עושי דברו, כמובא בזה"ק (לך לך ד' צ), שהם עושים ומנהיגים עם הדיבור כרצונם. וע"כ רצה ר"א להראות, שיש לו שלימות רבוע הדיבור, וע"כ יכול לעשות עם הדיבור כרצונו. דהיינו לשנות הטבע כרצונו, ע"י שלימות דיבורו. והראה זאת בד' דברים, שהם בחי' רבוע הדיבור:

מושגים תלמודיים אין משגיחין בבת קול

באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו... אמר להם: אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו. יצתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: 'לא בשמים היא'. מאי 'לא בשמים היא'? אמר רבי ירמיה שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה: אחרי רבים להטות".

מאידך, בגמרא ערובין (יג, ב) מצינו שהוכרעה הלכה על פי בת קול: "שלוש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים הלכה כמותם, והללו אומרים הלכה כמותם, יצתה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלהים חיים והלכה כבית הלל", ומבואר שם, שקודם שיצאה הבת קול, הרוצה לעשות כדברי בית שמאי - עושה, הרוצה לעשות כדברי בית הלל - עושה, ולאחר שיצאה הבת קול, אין עושים אלא כדברי בית הלל.

טעמים רבים נאמרו מדוע במחלוקתם של בית שמאי ובית הלל סמכו על הבת קול ואילו במחלוקתם של רבי אליעזר וחכמים לא סמכו. אחד הטעמים הוא, שיש הבדל מה באה הבת קול להודיענו, שבמקום שבאה לחלוק על דברי תורה, כמעשה של רבי אליעזר, שמדין תורה "יחיד ורבים - הלכה כרבים" והבת קול פסקה הלכה כיחיד, בזה "אין משגיחין בבת קול", אבל כשהבת קול באה להכריע במקום שאנו מסופקים, כמעשה המחלוקת של בית שמאי ובית הלל, שמחד גיסא בית הלל היו רבים מבית שמאי, ומאידך גיסא בית שמאי היו חריפים יותר, בזה סומכים על בת קול, שכן אין הבת קול באה לחלוק על דברי תורה.

תנאים ואמוראים - ביוגרפיות: תולדותיו של רבי יהושע בן חנניה, רבי יהושע בן חנניה -

מראשי התנאים בדור השני. והוא רבי יהושע סתם במשנה (נזיר נ"ו ע"ב רש"י). היתה לו ישיבה בפקיעין (סנהדרין ל"ב ע"ב). עליו אמרו: "אשרי יולדתו" (אבות פ"ב מ"ח). היה משבט לוי, ועוד זכה לשמש במקדש עם המשוררים (ערכין י"א ע"ב). כשרבן גמליאל נתמנה לנשיא, שימש כאב בית דין על ידו (ב"ק ע"ד ע"ב). מתלמידיו המובהקים ביותר של רבי יוחנן בן זכאי (גיטין נ"ו ע"א). היה חברו הגדול של רבי אליעזר - מחלוקתם מובאת הרבה בש"ס. יחד הוציאו את רבם ר' יוחנן בן זכאי מירושלים הנצורה (שם). אחר פטירתו של רבי אליעזר, כשבאו חכמים להשיב על דברי רבי אליעזר, לא הניחם ר' יהושע ואמר: "אין משיבין את הארי לאחר מיתה" (גיטין פ"ג ע"א). היה במחלוקת הגדולה של רבי אליעזר נגד החכמים בענין תנור של עכנאי, כשיצאה בת קול ואמרה: "הלכה כרבי אליעזר בכל מקום, עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא... אין אנו משגיחים בבת קול". ולבסוף נידו את רבי אליעזר (ב"מ נ"ט ע"ב). וכשפגע רבן גמליאל (דיבנה) כמה פעמים בכבודו של רבי יהושע, הורידהו מנשיאותו ומינו את רבי אלעזר בן עזריה במקומו (ברכות כ"ז ע"ב). בין תלמידיו המובהקים היה רבי עקיבא (שם ס"ב ע"א), שהיה אח"כ תלמיד חבר שלו (מסכת כלה רפ"ב). וכן היה תלמידו ר' ישמעאל (ע"ז כ"ט ע"ב), ואת ר' ישמעאל זה פדה בממון רב מבית האסורים ברומי אחר החורבן (גיטין נ"ח ע"ב). היה מחכמי הסנהדרין שידע לשונות רבים (סנהדרין י"ז ע"ב). היה לו ידע רב בתכונה (הוריות י" ע"א). היה חכם מופלג והצטיין בויכוחים עם מינים (חגיגה ה' ע"ב) עם קיסר רומי (חולין נ"ט ע"ב) ועם חכמי אתונא (בכורות ח' ע"ב), ואת כולם ניצח. ומשמת אמרו עליו: "בטלה עצה ומחשבה" (סוף סוטה). אמר: "מימי לא נצחני אדם חוץ מאשה תינוק ותינוקת" (עירובין נ"ג ע"ב). היה עני גדול (ברכות כ"ח ע"א). האריך ימים והגיע לזקנה מופלגת (שבת קנ"ב ע"א).

משנה מסכת אבות פרק ב, משנה ח

רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי הוא היה אומר אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת חמשה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי ואלו הן רבי אליעזר בן הורקנוס ורבי יהושע בן חנניה ורבי יוסי הכהן ורבי שמעון בן נתנאל ורבי אלעזר בן ערך הוא היה מונה שבחן רבי אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טפה רבי יהושע אשרי יולדתו רבי יוסי חסיד רבי שמעון בן נתנאל ירא חטא ורבי אלעזר בן ערך מעין המתגבר [*] הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם אבא שאול אומר משמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בכף שניה מכריע את כולם:

רבי אליעזר בן הורקנוס

רבי אליעזר בן הורקנוס הוא סתם רבי אליעזר היה מגדולי התנאים בדור השני ומתלמידי בית שמאי.

רבי אליעזר היה הראשון והחשוב ביותר מבין תלמידי רבן יוחנן בן זכאי, שדימה אותו ל"בור סוד שאינו מאבד טיפה" והעיד עליו כי אם יהיו כל חכמי ישראל על כף המאזניים, ורבי אליעזר בכף השניה, מכריע את כולם (משנה אבות ב ח).

מתולדותיו

המקורות חלוקים לגבי ראשית דרכו של רבי אליעזר. ישנם מקורות לפיהם כבר מגיל צעיר היה רבי אליעזר תלמיד מוכשר וחכם, ומסופר כי פעם אחת, ביום סגרירי, לא באו חכמי ישראל לבית המדרש. באו התינוקות לבית המדרש והחליטו לעסוק בתורה כדי שבית המדרש לא יבוטל. ישבו ודרשו את האותיות וסיימו אותן, ועמדו חכמים גדולים בישראל, וביניהם היו רבי אליעזר ורבי יהושע (בראשית רבה א יא; ירושלמי מגילה א ט). אמנם, רוב המקורות מוסרים כי בתחילתו היה רבי אליעזר עם הארץ בגיל מבוגר,

והיה עובד עם אחיו בשדות אביו. רק כשבגיע לגיל 22 או 28, חשקה נפשו בתורה, אולם אביו לא הרשהו לעזוב את העבודה וללכת ללמוד. רבי אליעזר נאלץ לברוח מבית אביו, ובא ללמוד בבית מדרשו של רבן יוחנן בן זכאי בירושלים (לפי מקור אחד היה זה בעצת אליהו הנביא), עד שהפך לחכם גדול. אחיו, שכעסו עליו בשל בריחתו, בקשו מאביהם כי יעלה לירושלים וינדה את רבי אליעזר. אביו עלה לירושלים, וכשראה את בנו בביתו של רבן יוחנן בן זכאי, ודורש בתורה במחיצת גדולי החכמים, החליט להוריש את כל הונו לרבי אליעזר בלבד, אולם רבי אליעזר סרב לקבל חלק גדול יותר מאחיו (בראשית רבה מב; תנחומא (בובר) לך לך י; אבות דרבי נתן ו; פרקי דרבי אליעזר א-ב).

בתקופה שלפני החורב, בחיי רבן יוחנן בן זכאי, נחשבו רבי אליעזר ורבי יהושע לגדולי הדור. הם היו מוזמנים לסעודת ברית המילה של אלישע בן אבויה (ירושלמי תגיגה ב א) והם הוציאו את ארונו של רבן יוחנן בן זכאי מחוץ לעיר בזמן המרד (בבלי גיטין נו א).

רבי אליעזר היה שקדן עצום. הוא מעיד על עצמו: "מעולם לא קדמני אדם בבית המדרש, ולא ישנתי בבית המדרש... ולא הנחתי אדם בבית המדרש ויצאתי, ולא שחתי שיחת חולין, ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם" (בבי סוכה כח א).

שמותי

בגמרא (שבת קל): מסופר:

"אמר רבי שמעון בן לקיש משום רבי יהודה הנשיא: פעם אחת שכחו ולא הביאו איזמל (- סכין לברית מילה) מערב שבת (- יום שישי), והביאוהו בשבת, והיה הדבר קשה לחכמים: היאך מניחין דברי חכמים (- שאמרו שמכשירי מילה אינם דוחים את השבת) ועושין כרבי אליעזר, חדא - דרבי אליעזר שמותי הוא, ועוד - יחיד ורבים הלכה כרבים."

מבואר שאין נכון לפסוק הלכה כרבי אליעזר, כי "רבי אליעזר שמותי הוא".

במקום נוסף בתלמוד (נדה ז): מסופר:

"כל ימיו של רבי אליעזר היו עושין כרבי יהושע (שרק בתולה'דיה שעתה'), לאחר פטירתו של רבי אליעזר החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנו (שגם מעוברת, מניקה וזקנה דיין שעתן).

כרבי אליעזר בחייו מאי טעמא לא (- למה לא עשו כרבי אליעזר כבר בחייו)?

משום דרבי אליעזר שמותי הוא, וסבר (רבי יהושע): אי עבדינן כוותיה (- נעשה כמותו) בחדא (בהלכה אחת) - עבדינן כוותיה באחרנייתא (יבואו לעשות כמותו גם בדברים אחרים), ומשום כבודו דרבי אליעזר לא מצינן מחינן בהו (לא נוכל למחות בהם). לאחר פטירתו של רבי אליעזר, דמצינו מחינן בהו (שאנו יכולים למחות בהם), החזיר (רבי יהושע) את הדבר ליושנו."

גם כאן מבואר שאין נכון לפסוק כרבי אליעזר, מפני שהוא "שמותי" (מלבד לגבי דין אחד - איזה נשים דיין שעתן, ששם הלכה כמותו).

וישנם שני הסברים לביטוי "שמותי":

יש המסבירים שהכוונה "שמותי" מלשון "שמתא" (- נידוי), כלומר: היות ונידו את רבי אליעזר מפני שחלק על חכמים ולא קיבל את הכרעת הרוב (ב"מ נט:), לכן אין לפסוק כמותו (רש"י שבת שם).

יש המסבירים שהכוונה שרבי אליעזר היה מבית שמאי (רש"י הנ"ל בשם הירושלמי; תוס' שבת שם). וכידוע נפסקה הלכה כבית הלל (עירובין יג:).

בתבנית: הידעת?/י"ב חשוון ה'תשס"ט מובא: יש דעה שאין כוונת הגמרא שאין הלכה כמותו, אלא רק שאינו עדיף משאר התנאים.

שיטתו כבית שמאי (בניגוד לרבי יהושע)

יש מהאחרונים (דרוש מקור) שטענו שכלל זה ("רבי אליעזר שמותי הוא" - דהיינו מבית שמאי) מהוה מפתח להבנת שיטתו של רבי אליעזר במקומות רבים. ניתן למצוא הקבלות רעיוניות בין שיטתם העקרונית של בית שמאי בפסקיהם לפסקיו ואמרותיו של רבי אליעזר. כגון [1]: שיטתם להחמיר, לפסוק רק על פי הסברא (גם כשהמציאות כעת נראית שונה), להעדיף את האיכות על הכמות ואת הבכח על הברכה. לעומתו, רבי יהושע, שהיה מתלמידי בית הלל, חלק עליו ברבים ממקומות אלו.

מצאנו כמה מקומות בהם רבי אליעזר פוסק על פי הסברא, הבכח והאיכות (ולא אחר המציאות הפשוטה בפועל ואחר הריבוי הכמותי) ורבי יהושע נחלק עליו:

אמר: "בו ביום (שחכמים גזרו שלא לטלטל פחות פחות מארבע אמות ברשות הרבים בשבת) גדשו סאה" (שבת קנג:), כלומר: יפה עשו שהכריעו כבית שמאי (רש"י שם, עפ"י שבת יז:), שפוסקים על פי חשש שיקרה בעתיד, שעלול אדם לטלטל ארבע אמות ברשות הרבים. ואילו רבי יהושע אמר "בו ביום מחקו סאה", כלומר "הרבו לגזור יותר מדאי" (רש"י שם).

חלק על הרוב בתנורו של עכנאי (בבא מציעא נט:), ולא התחשב בכמות הדעות, אלא באיכות של עצמו כבית שמאי (עיי' עירובין יד. שבת שמאי היו מחודדים יותר מבית הלל שהיו רבים יותר). ואילו רבי יהושע סבר כדעת הרוב.

משגיח בבת קול - פוסק על פי הוכחות מהשמים (בבא מציעא שם), ומעדיף את האמת האבסולוטית על ההכרעה האנושית. ואילו רבי יהושע אמר שם: "לא בשמים היא" (דברים ל, יב) - "אין אנו משגיחין בבת קול". כלומר: יש להעדיף את ההכרעה האנושית על האמת האבסולוטית, ר' דרשות הר"ן, דרוש שלישי, מובא בהקדמת קצות החושן; ספר החינוך מצוה תצו; ועוד).

אמר "העולם נברא בתשרי" ראש השנה י: , דהיינו שדנים לפי הבכח, שעלה במחשבה להיברא בתשרי (ותוס' שם כז:). ואילו רבי יהושע אמר (שם יא:). בניסן נברא העולם.

אסר הערמה (שבת קיז:), כי התכוון לאיסור (אע"פ שבפועל עשה מעשה מותר, כשיטתו ללכת אחרי הכוונה והבכח, ולא אחר המציאות המעשית). ואילו רבי יהושע שם התיר הערמה באיסור דרבנן.

אומרים "הואיל", ולא מסתכלים על המציאות העכשווית - בכח (פסחים מו:). ואילו רבי יהושע שם סבר שלא אומרים "הואיל".

סבר שבלילה החמה למעלה, שלא כדעת רבי יהושע (ב"ב כה:).

סבר שהעננים באים מהאוקיינוס שלא כדעת רבי יהושע (תענית ט:).

אמר: "מה ראתה אסתר שקראה להמן אל המשתה? - פחים טמנה לו" (מגילה טו:), כלומר: רצתה להכשילו. כשיטתו שמבונן על המזימות והמחשבות. ואילו לדעת רבי יהושע שם קיימה בו "אם רעב שנאך האכלהו לחם" (משלי כה, כא).

הליכתו בדרכו הקפדנית של שמאי הזקן

שמאי הזקן היה קפדן (שבת ל:), מפני ששיטתו [2] תובעת להחמיר [3] ושלא לוותר ולהתפשר. ואף אצל רבי אליעזר מצאנו שהולך בדרך זו, אינו מעביר על מידותיו (תענית כה:), מעניש ומדבר בלשון תקיפה.

להלן כמה דוגמאות שנהג לדבר בלשון תקיפה ולזרוק מרה בתלמידיו:

אמר לרבי עקיבא: "משחיטה הקשית, בשחיטה תהא מיתתך" (פסחים סט:).

נפל על פניו אחרי שנידוהו ורבן גמליאל מת (בבא מציעא נט:).

אמר: "הוי זהיר בגחלתן (של חכמים) שלא תיכווה, שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב וכל דבריהם כגחלי אש" (אבות פ"ב מט"ו).

גם סיפור מותו מלווה בגערה בתלמידיו: "כשחלה רבי אליעזר נכנסו רבי עקיבא וחבריו לבקרו. הוא (- רבי אליעזר) יושב בקינוף שלו והן יושבין בטרקלין שלו. ואותו היום ערב שבת היה, ונכנס הורקנוס בנו לחלוץ

תפלו. גער בו ויצא בניזיפה. אמר להן לחבריו: 'כמדומה אני שדעתו של אבא נטרפה'. אמר להן (- רבי אליעזר): 'דעתו ודעת אמו נטרפה, היאך מניחין איסור סקילה ועוסקין באיסור שבות? כיוון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו, נכנסו וישבו לפניו מרחוק ארבע אמות. אמר להם: 'למה באתם?' - אמרו לו: 'ללמוד תורה באנו'. אמר להם: 'ועד עכשיו למה לא באתם?' אמרו לו: 'לא היה לנו פנאי'. אמר להן: 'תמיה אני אם ימותו מיתת עצמן'. אמר לו רבי עקיבא: 'שלי מהו?' אמר לו: 'שלך קשה משלהן'...'' (סנהדרין סח.).

"מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש (ביום טוב)[4] כל היום כולו בהלכות יום טוב. יצתה כת ראשונה (לסעוד סעודת יום טוב, והניחוהו דורש), אמר: 'הללו בעלי פטסין' (חביות גדולות הכינו להם באנומלין ומסך משתאות, לפיכך מהרו לצאת, כלומר, בעלי נפש הן ואינן יגיעין לשמוע תורה). כת שנייה, אמר: 'הללו בעלי חביות'. כת שלישית, אמר: 'הללו בעלי כדין'. כת רביעית, אמר: 'הללו בעלי לגינין'. כת חמישית, אמר: 'הללו בעלי כוסות'. התחילו כת ששית לצאת, אמר: 'הללו בעלי מארה' (שהיה בית המדרש מתרוקן מאד, וגנאי הדבר וקשה בעיניו). נתן עיניו בתלמידים, התחילו פניהם משתנין (כסבורין שכועס על כת ששית מפני שאחרו לצאת, וכל שכן עלינו). אמר להם: בני, לא לכם אני אומר אלא להללו שיצאו, שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה (סעודה)...'' (ביצה טו:).

אמר: "מה זה עקיבא, אין דנים כאן קל וחומר". ואף רבי יהושע סבר כמותו אלא שרבי אליעזר אמר זאת בלשון תקיפה יותר (נזיר פ"ז מ"ד והר"ב שם).

"מעשה באדם אחד שהיה קורא למעלה מרבי אליעזר: 'הודע את ירושלים את תועבותיה, אמר לו: 'עד שאתה בודק בתועבות ירושלים - צא ובודק בתועבות אמך'. בדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול" (מגילה כה:).

אמרו לו והלא אנשי כפר תמרתא שביהודה היו אוכלין אותן (- את הזרזיר). אמר להם אף הן עתידין ליתן את הדין... אמרו לו והלא אנשי גליל העליון אוכלין אותן (- את סנונית לבנה). אמר להם אף הן עתידין ליתן את הדין (חולין סב:).

אמר (לגבי אשה שנישאה ע"פ בית דין): "יקוב הדין את ההר ותביא חטאת שמינה" (יבמות צב:).

אמר: "ישרפו דברי תורה ואל ימסרו לנשים" (ירושלמי סוטה פ"ג ה"ד).

כמו כן, מצאנו ששמאי - בשיטתו הקפדנית - הרחיק את הגרים (שבת לא:), ואף אצל רבי אליעזר מצאנו שהרחיק את הגרים (ד"ר אברהם ארזי, בספר שנה בשנה, תשמ"ו):

נזף באישה שבאה להתגייר, משום שהיא היתה חוטאת (קהלת רבה א, כה).

נזף בעקילס שבא להתגייר (בראשית רבה ע, ה).

אמר: "מפני מה גרים בזמן הזה מעונים, לפי שאין עושים מאהבה אלא מיראה" (יבמות מח:).

אמר: "מפני מה הזהירה תורה בגרים, מפני שסורו (- יצר ליבו) רע" (בבא מציעא נט:).

תורתו

עקרונות עקביים במשנתו

מתרחק מהגויים (ד"ר אברהם ארזי, בספר שנה בשנה, תשמ"ו):

וחסד לאומים חטאת - כל צדקה וחסד שעושים אומות העולם חטא הוא להם, שאינם עושים אלא להתגדל בו בבלי בבא בתרא י ב.

כל הגויים אין להם חלק לעולם הבא סנהדרין קה:..

טוב עשו בית שמאי שגזרו י"ח דבר, שחלק מהם הוא התרחקות מהגויים בבלי שבת קנב ב.

פרת חטאת אינה נלקחת מן הגויים, וכן היה פוסל בכל הקורבנות פרה - משנה פרה ב א שאר קורבנות - בבלי עבודה זרה כג א.

ספר תורה שכתבו נכרי ישרף בבלי גיטין מה א.

קנסו את מי שנעשה אריס לגוי, שיתחייב במעשרות ובשביעית ירושלמי חלה ד ד .

לפי שיטת רבי אליעזר, מכשירי הדבר האמצעים נחשבים כמו הדבר בעצמו, והם דוחים את השבת והחג:

מכשירי מילה דוחים את השבת בבלי שבת קל א.

מכשירי לולב, שופר וכו' דוחים את השבת בבלי שבת קלב א.

מכשירי קורבן דוחים את השבת בבלי פסחים סט א.

מכשירי אוכל נפש נעשים ביום טוב בבלי שבת קלז ב.

חשיבות הלימוד מרב

מעולם לא אמר דבר שלא שמע מפי רבו, כרבו רבן יוחנן בן זכאי בבלי סוכה כז ב.

חייב אדם לשנות לתלמידו ארבע פעמים בבלי עירובין נד ב.

"סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם" צא ואמור להם אל תחושו למניינכם מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו עד הלכה למשה מסיני" וכו' ידיים ד-ג.

אמר ליה לא שמעתי. אמר ליה וכו'. אמר ליה ברית הן הן הדברים שניתנו מסיני לאחת הגרסאות בבלי פסחים לח א.

לא חסרתי מרבתי אפילו ככלב המלקק מן הים ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת בבלי סנהדרין סח א.

אמר לרבי עקיבא: שלך קשה משלהן המיתה שלך תהיה קשה משל חברך, מפני שלבך פתוח כאולם ואילו שימשתי היית למד תורה הרבה סנהדרין סח. ורש"י.

הוי מתחמם כנגד אורן של תלמידי חכמים משנה אבות ב טו.

מפרש פסוקים כפשוטם

ודומה לסעיף הקודם, שמחשיב את הלימוד מהרב, ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם פרקי דרבי אליעזר עם פירוש הרד"ל, קונטרס מבוא לפרקי דרבי אליעזר, אות ד.

אביה ואמה ממש בבלי יבמות מח א.

זונה כשמה בבלי יבמות סא ב.

כסותה כמשמע בבלי בבלי כתובות מג א.

רפידים כשמה בבלי סנהדרין קו א.

ראשו יהיה פרוע - כפשוטו, גידול שער בבלי מועד קטן טו א.

ועשתה את ציפורניה - תקוץ, כמשמעו בבלי יבמות מח א.

דברה תורה כלשון בני אדם בבלי יבמות עא א.

עונה בלשון חיובית במקום שלילית

פלוני מהו לעוה"ב. שמא לא שאלתוני אלא על וכו' יומא סו ב.

מהו שאפרוש סדין. אין לך כל שבט ושבט שלא העמיד וכו' בבלי סוכה כז ב.

שמא לא שמעת אלא לעניין שבת בבלי שבת נב א.

לא מחלק (- השווה את מידותיו) (אוצר כתבי האדר"ת, קונטרס ענייני ביקורת לסדרי הדורות)

זכרים ימכרו לצרכי עולות ונקבות ימכרו לצרכי זבחי שלמים וכו' אמר רבי עקיבא רבי אליעזר השווה את מידותיו שקלים יב. במשנה.

אמר רבי : רבי אליעזר השווה את מידותיו לגבי קטנה שנישאה (יבמות קח.).

ארבע נשים דיין שעתן : בתולה, מעוברת, מניקה וזקנה (נידה ז. במשנה).